

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1971.2.03>

R. PULLAT

EESTI LINNARAHVASTIKU LOOMULIK LIIKUMINE XIX JA XX SAJ. KUNI 1917. AASTANI

Rahvastiku loomulikku liikumist Eestis ja Eesti linnades XIX saj. on seni veel küllaltki lünklikult uuritud. Selleteemalistest uurimustest on märkida vaid üksikuid. Eestimaa kubermangu rahvastiku loomulikku liikumist sajandi esimesel poolel on põhjalikult vaadelnud S. Vahtre.¹ Ka J. Kahk on valgustanud demograafilisi protsesse.² Paraku pole nad puudutanud Eesti linnarahvastiku loomuliku liikumise probleeme. Tallinna elanikkonna loomulikku liikumist on uurinud R. Pullat ja M. Metsna (Rajango). Teemakohast materjali leiame ka V. Pihlau tööst.³

Rahvastiku sündimusele, abiellumusele ja suremusele avaldavad mõju eelkõige need majanduslikud ja sotsiaal-poliitilised tingimused, millede ta elab. Ikalduste, epideemiade ja sõdadega kaasneb tavaliselt abiellumiste ja sündide arvu langus ning suremuse tõus. Samal ajal aga olenevad need näitajad sanitaarsest oludest, arstiabiist jne. Rahva elu kasvu kindlateks näitajateks aga on suremuse vähenemine ning sündimuse ja abiellumuse suurenemine.

XIX sajandi esimesel poolel hakkab sündimus, mis seni Eesti linnades oli erakordselt kõrge olnud, ilmutama langustendentsi. Nii langes ta kubermangulinnas Tallinnas 52,5-lt 1834. aastal 41,5⁰/₀₀-le 1851. aastal, viis aastat hiljem aga koguni 28,8⁰/₀₀-le.⁴ Kreisilinnas Viljandis oli samal ajal sündimuse langus veidi aeglasem.⁵ Abiellumus oli vaadeldavail aastail kõikum. 1838. aastast alates hakkas ta aga siiski väikeste tagasilangustega tõusma. Abiellumuse suurenemine oli otseses seoses elanike arvu suurenemisega linnas. Suurte kooleraepideemiade aastatel 1831 ja 1845 abiellumus Tallinnas ei langenud, küll aga alates 1846. aastast.⁶

¹ S. Vahtre, Rahvastiku liikumisest Eestimaa kubermangus XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi esimesel poolel. Rmt.: Ajaloo järskudel radadel. Tallinn, 1966, lk. 57—83; S. Vahtre, Talurahva sooline koostis Eestis XVIII saj. lõpul ja XIX saj. esimesel poolel (1782—1858). Eesti NSV ajaloo küsimusi VI. TRÜ Toimetised, vihik 258. Tartu, 1970, lk. 160—184; S. Vahtre, Talurahva sotsiaalsest struktuurist Eestimaa kubermangus feodalismi lõpuperioodil (hingeloenduste andmetel). Sealsamas, lk. 185—213.

² J. Kahk, Talurahva olukorrast Liivimaa Eesti osas XIX sajandi 40-ndail aastail. Rmt.: Ajaloo järskudel radadel, lk. 115—153; J. Kahk, Die Krise der feudalen Landwirtschaft in Estland. Tallinn, 1969, lk. 187—198.

³ R. Pullat, Tallinnast ja tallinlastest. Tallinn, 1966; M. Rajango, Tallinna linna elanikkond XIX sajandi esimesel poolel. Käsikirjaline diplomitöö, juhendaja R. Pullat, Tartu, 1968; V. Pihlau, Haapsalu linna ajaloost XIX sajandi I poolel. Käsikirjaline diplomitöö, juhendaja L. Eringson. Haapsalu, 1959. Mõlemad käsikirjad säilitatakse TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedri raamatukogus.

⁴ Tallinna Linna Statistiline Aastaraamat 1924. Tallinn, 1925, lk. 25.

⁵ M. Nõges, Rahvamuutused Viljandi maakonnas 1801—1823. Demograafiline töö. Viljandi, 1925, lk. 245. Käsikiri, säilitatakse TRÜ Teaduslikus Raamatukogus.

⁶ M. Rajango, Tallinna linna elanikkond XIX sajandi esimesel poolel, lk. 59.

1831. aasta koolera aga avaldas sündimusele tunduvalt rohkem mõju kui abiellumusele ning aasta hiljem langes sündimus märgatavalt. Väiksem sündimuse langus esines 1846. aastal. Abiellumuse ja sündimuse dünaamika Tallinnas ei lange tavaliselt ühte ülekubermanguliste vastavate näitajatega.⁸ Järsk sündimuse langus toimus Tallinnas aastail 1854—1855, olles seekord tingitud Krimmi sõjast. 50-ndate aastate teisel poolel aga esines sündimuse ajutine, kompensatsiooniline tõus.

XIX sajandi teisest poolest on meil juba sootuks rohkem informatsiooni. Tallinna elanikkonna loomulikust juurdekasvust aastail 1871—1917 annab ülevaate tabel 1.

Tabel 1

Loomulik juurdekasv Tallinnas ajavahemikus 1871—1917

Aastad	Elanike arv	Suremus*	Sündimus	live
1871	29 162	26,2	31,6	5,4
1881	45 880	29,5	33,8	4,3
1897	58 810	22,0	28,7	6,7
1910	91 538	20,5	25,8	5,3
1911	96 219	21,1	25,2	4,1
1912	104 452	17,3	25,6	8,3
1913	116 132	18,9	24,8	5,9
1914	131 125	19,0	24,7	5,7
1915	133 850	16,4	23,7	7,3
1916	149 071	19,3	22,6	3,3
1917	159 193	13,8	17,6	3,8

* Kubermangu kohta esitatud aruannetes on surnute arv suurem kui Tallinna Linna Statistika Büroo andmel, sest viimane arvas surnute koguarvust maha need haiglas surnud, kes sinna olid toodud maalt.

Nagu näeme, ilmutas sündimus vähenemise tendentsi kuni 1917. aastani, langedes Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aastaks Tallinnas 17,6⁰/₀₀-le.

Kirikuraamatute andmel põhinevad uurimused aastasaja esimese poole kohta heidavad küllaldast valgust ka Tartu elanikkonna loomulikule juurdekasvule. C. L. Moritza kokkuvõtete järgi sündis siin aastail 1802—1823 eestlasi ja sakslasi kokku vaid 4037 inimest. Aastail 1834—1859 oli F. Huebneri andmel sündimus Tartus veelgi madalam ning iive seetõttu koguni —591.⁹ Ka läinud sajandi teisel poolel ei olevat sündimus Tartus elanikkonna suremusest märkimisväärselt ületanud. O. Grosseti andmel langes sündimus Tartus just 1868. aastal ja alles 1875. aastal tõusis taas endisele tasemele (tab. 2).

Nagu sündimuses, nii esines ka abiellumuses järsk langus ikaldusaastail 1867.—1868.

Millises sõltuvuses oli sündimus ja rukki hind Narvas aastail 1860—1884, sellest annab ülevaate tabel 3.

Näeme, et sündimuse järsk langus toimus 1864. aastal, kui Narva kustutati kindluste nimekirjast ning sealt lahkusid paljud sõjaväelased koos perekondadega. Aastal 1868 tõusis rukki hind, sündide arv aga langes. See näitab sündimuse sõltuvust majanduslikest faktoritest. 1870. aastal esinenud sündide arvu tõus oli tingitud Balti raudtee valmimisest, millega seoses suurenes ka linna elanike arv. Edasi ilmneb aga huvitav nähtus: samal ajal kui rukki hind tõusis, suurenes ka sündide arv. See esialgu ebaloomulikuna näiv tõsiasi on seletatav sellega, et seoses kapitalistliku tööstuse arenguga saabus Narva pidevalt sünnitamisealist tööjõudu.

Enne kui asume vaatama linnarahvastiku suremuse, esitame arhiivandmetel tugineva tabeli 4, mis annab ülevaate sündimusest Eestimaa kubermangu küldades ja linnades mõõdunud sajandi 35 aasta vältel.

Tabeli 4 andmed, mis annavad küllaltki hea ülevaate sündimusest kui rahvastiku taastootmise ühest tähtsast poolest, räägivad võrdlemisi kurba keelt. Näeme, et sündide

⁸ S. V a h t r e, Rahvastiku liikumisest Eestimaa kubermangus XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi esimesel poolel, lk. 77.

⁹ Tartu. Tartus 1927, lk. 122.

Tabel 2

Sündimus ja abiellumus Tartus aastail
1860—1881 *

Aastad	Abiellumisi	Sünde
1860	282	1058
1861	273	1115
1862	292	1076
1863	271	1177
1864	271	1176
1865	278	1109
1866	253	1191
1867	184	1114
1868	195	988
1869	226	952
1870	259	1001
1871	261	1039
1872	285	991
1873	271	1047
1874	347	1031
1875	347	1152
1876	299	1090
1877	304	1141
1878	315	1217
1879	394	1252
1880	326	1202
1881	349	1233

Sündimuse ja rukki hinna dünaamika
Narvas 1860—1884 **

Aastad	Sünde	Rukki puud, kop.
1860	510	—
1861	552	820
1862	543	870
1863	564	730
1864	519	640
1865	503	670
1866	503	725
1867	590	870
1868	525	1050
1869	509	950
1870	570	820
1871	652	730
1872	740	720
1873	772	775
1874	839	775
1875	881	680
1876	876	730
1877	883	820
1878	864	860
1879	852	860
1880	910	1270
1881	919	1400
1882	1134	1040
1883	1048	940
1884	1110	900

* O. Grosset, Biostatik der Stadt Dorpat und ihrer Landgemeinde in den Jahren 1860 bis 1881. Diss. Dorpat, 1843, lk. 24 ja 43 andmeil; vt. ka R. Pullat, Esimene demograafiakoolkond Eestis. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateadused» 1970, nr. 1, lk. 99—101.

** P. Haller, Biostatik der Stadt Narva nebst Vorstädten und Fabriken in den Jahren 1860—1885 mit einem Anhang über die Morbilität daselbst. Diss. Dorpat, 1886, lk. 34 andmete alusel.

absoluutne arv neil aastail oli nii maal kui ka linnades suhteliselt madal. 1881. aastal näiteks elas Eestimaa kubermangu viies linnas ca 54,5 tuhat inimest ja samal aastal sündis neis kokku vaid 1761 last. Sündide absoluutne arv suurenes kogu vaadeldava ajavahemiku kestel linnades vaid ca 800 võrra. Koos linnarahvastiku madala absoluutse juurdekasvuga põhjustaski see sündimuse intensiivsuse ehk sageduse üldise languse alates juba läinud sajandi algusest.

Samal ajal näeme linnarahvastiku osatähtsuse tõusu sündide üldarvus alates 1870-ndaist aastaist. Tingitud oli see sellest, et maalt siirdus neil aastail linnadesse hulgaliselt noori elujõulisi inimesi. Ei tohi aga unustada, et need olid enamikus palgatöölised, kelledel ka uues, linnakeskkonnas oli suuri majanduslikke raskusi perekonna asutamisel.¹⁰

Eespool tödesime, et hiljemalt 1830-ndail aastail algas Eesti linnades sündimuse languse trend, mille põhjused peitusid kahtlemata nii sotsiaalsetes elutingimustes ja tervishoiuoludes kui ka sigivuse nõrgenemises. Sajandi teisel poolel, kui hakkas arenema kapitalistlik tööstus, suurenes ka selliste paheliste faktorite nagu suguhaiguste, alkoholismi ja lahutuste osatähtsus.¹¹ Uha negatiivsemat rolli hakkas mängima ka psüühiline faktor. Kui

¹⁰ A. Rosenberg, Muuttoliike Uudenmaan läänissä esi-industrialistisen kauden lopulla (1821—1880). Helsinki, 1966, lk. 186.

¹¹ Vt. ka H. Waris, Suomalaisen yhteiskunnan rakenne. [Helsingissä 1948], lk. 7 j. j., 216 j. j.; Burchard v. Schrenck, Zur Frage des Geburtenrückganges und der sinkenden Sterblichkeit. Riga, 1914, lk. 6. (B. v. Schrenck oli Riia linna Statistika Komisjoni direktor.)

Tabel 4

Sündimuse osatähtsus Eestimaa kubermangu linnades ja maal aastail 1854—1889 *

Aastad	Maal		Linnades		Kokku
	Arv	%	Arv	%	
1854	10 345	90,43	1095	9,57	11 440
1855	9 480	89,78	1079	10,22	10 559
1856	10 221	88,66	1308	11,34	11 529
1857	9 957	89,42	1178	10,58	11 135
1858	10 232	89,76	1168	10,24	11 400
1859	10 982	90,24	1188	9,76	12 170
1860	10 909	89,32	1304	10,68	12 213
1861	10 876	89,43	1286	10,57	12 162
1862	10 552	89,32	1262	10,68	11 814
1863	11 201	89,70	1287	10,30	12 488
1864	11 701	90,43	1238	9,57	12 939
1865	10 851	90,18	1181	9,82	12 032
1866	10 528	89,52	1232	10,48	11 760
1867	10 522	90,53	1101	9,47	11 623
1868	9 165	90,07	1010	9,93	10 175
1869	8 366	89,81	949	10,19	9 315
1870	9 706	90,33	1039	9,67	10 745
1871	10 401	89,97	1159	10,03	11 560
1872	9 398	88,90	1174	11,10	10 572
1873	9 987	88,14	1342	11,86	11 329
1874	10 318	88,90	1288	11,10	11 606
1875	9 965	87,32	1447	12,68	11 412
1876	9 970	85,96	1629	14,04	11 599
1877	10 090	86,46	1580	13,54	11 670
1878	9 530	85,58	1606	14,42	11 136
1879	9 764	85,51	1654	14,49	11 418
1880	9 215	84,15	1736	15,85	10 951
1881	9 504	84,37	1761	15,63	11 265
1882	9 651	83,50	1907	16,50	11 558
1883	9 613	83,34	1922	16,66	11 535
1884	9 845	84,12	1859	15,88	11 704
1885	9 647	83,97	1842	16,03	11 489
1886	9 692	84,03	1842	15,97	11 534
1887	9 994	84,29	1862	15,71	11 856
1888	10 087	85,42	1722	14,58	11 809
1889	10 008	84,04	1900	15,96	11 908

* RAKA, f. 41, nim. 1, s.-ü. 24, l. 17 andmete alusel.

varem mõtlesid vanemad, et «jumal annab lapsed», siis nüüd seati lipukirjaks: «Meie teeme lapsi!» See tähendab, et sündimust kui tähtsamat demograafilist protsessi hakkas senisest tugevamini mõjutama mõtlemine elatustasemele, kultuurimõnudele.

Pilku tagasi heites võime väita, et alates vähemalt 1830-ndaist aastast hakkas Eesti linnarahvastiku sündimus langema, kusjuures sündimus oli möödunud sajandil väga kõikuv, sõltudes veel tugevasti viljasaakidest, epideemiastest ja ilmastikust, aga ka kohalikest erinevustest.

Rahvastiku loomuliku liikumise teiseks oluliseks komponendiks on suremus, mis rahuajal sõltub peamiselt rahva elatustasemest ja sanitaarsetest oludest. On juba ammu tuntud tõsiasi, et mida vaesem on rahvas ja mida antisanitaarsemates tingimustes ta elab, seda suurem on suremus. Eesti rahvastiku alamkihid elasid kogu vaadeldaval ajavahemikul väga rasketes oludes. Leiba oli vähe, arstiabi vilets ja sanitaarne olukord ebarahuldav. Akadeemik P. Koeppeni käsikirjalistest reisimärkmeist Eesti kohta 1820-ndate aastate algul loeme: «Ma ei lootnud siin näha niisugust vaesust, kasimatust ja ebakainust,

Sündide, surmajuhtumite ja abiellumiste arv Tallinnas (välja arvatud vene õigeusulised) XIX sajandi I poolel

Aastad	Abielumiste arv	Sündis			Suri			live			live Eestimaa kuberman-gus	
		poeg-lapsi	tütarlapsi	kokku	mehi	naisi	kokku	mehi	naisi	kokku		
1795	119	254	242	496	193	202	395	+61	+40	+101	1133	«Revalsche Wöchentliche Nachrichten», 7. Jan. 1796.
1798	133	265	253	518	326	233	559	-61	+20	-41	2895	Sealsamas, 17. ja 31. jaan. 1799.
1801	114	321	264	585	244	221	465	+77	+43	+120	2008	Sealsamas, 13. jaan. 1802.
1822	158	266	247	513	302	222	524	-36	+25	-11	2434	Sealsamas, 26. veebr. 1823, lisa 3; «Marahwa Näddala-Leht» 28. juulil 1823.
1823	166	260	267	527	250	216	466	+10	+51	+61	4753	«Revalsche Wöchentliche Nachrichten», 11. Febr. 1824, lisa 3.
1824	134	270	289	559	258	243	501	+12	+46	+58	3990	Sealsamas, 23. veebr. 1825, lisa 2.
1825	123	276	285	561	314	291	605	-38	-6	-44	4782	Sealsamas, 1. märtsil 1826, lisa 3.
1826	158	270	278	548	358	356	714	-88	-78	-166	1292	Sealsamas, 28. veebr. 1827, lisa 3.
1827	121	297	262	559	290	282	572	+7	-20	-13	2757	Sealsamas, 19. märtsil 1828, lisa 2; «Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Estland», 4. Apr. 1828.
1828	139	276	281	557	377	278	655	-101	+3	-98	3313	«Revalsche Wöchentliche Nachrichten», 3. März 1829, lisa 3.
1829	117	241	248	489	295	288	583	-54	-40	-94	648	Sealsamas, 3. märtsil 1830, lisa 2.
1830	113	234	232	466	259	261	520	-25	-29	-54	3826	Sealsamas, 9. märtsil 1831, lisa 3.
1831	138	257	231	488	459	460	919	-202	-229	-431	1869	Sealsamas, 14. märtsil 1832, lisa 2.
1832	176	210	196	406	325	265	590	-115	-69	-184	3691	Sealsamas, 13. märtsil 1833, lisa 2.
1833	157	254	257	511	345	261	606	-91	-4	-95	1822	Sealsamas, 26. märtsil 1834, lisa 3.
1834	122	259	246	505	417	267	684	-158	-21	-179	3357	Sealsamas, 22. apr. 1835.
1835	138	249	248	497	418	282	700	-169	-34	-203	-647	Sealsamas, 20. apr. 1836, lisa 3.
1836	164	287	252	539	381	262	643	-94	-10	-104	1098	Sealsamas, 26. apr. 1837, lisa 2.
1837	...	262	252	514	1129	E. Kluge, Biostatik der Stadt Reval und ihres Landkirchspren-gels für die Jahre 1834—1862. Reval, 1867, lk. 5.
1838	189	259	253	512	299	232	531	-40	+21	-19	2054	«Revalsche Wöchentliche Nachrichten», 13. März 1839, lisa 3; P. A. F. K. Possart, Statistik und Geographie des Gouvernements Esthland. Die russische Ostsee-Provinzen Kurland, Esthland und Livland. Bd. 2, Stuttgart, 1846, lk. 9.
1839	185	281	279	560	450	274	724	-169	+5	-164	3712	«Revalsche Wöchentliche Nachrichten», 22. Apr. 1840, lisa 3; P. A. F. K. Possart, Statistik und Geographie des Gouvernements Esthland. Die russische Ostsee-Provinzen Kurland, Esthland und Livland. Bd. 2, lk. 11.
1840	...	311	276	587	2920	E. Kluge, Biostatik der Stadt Reval und ihres Landkirchspren-gels für die Jahre 1834—1862, lk. 5.
1841	184	287	297	584	479	293	772	-192	+4	-188	771	«Revalsche Wöchentliche Nachrichten», 23. Febr. 1842.
1842	174	325	282	607	394	306	700	-69	-24	-93	3539	Sealsamas, 5. apr. 1843; P. A. F. K. Possart, Statistik und Geographie des Gouvernements Esthland. Die russische Ostsee-Provinzen Kurland, Esthland und Livland. Bd. 2, lk. 15—16.
1843	210	359	299	658	401	308	709	-42	-9	-51	3673	«Revalsche Wöchentliche Nachrichten», 13. März 1844; P. A. F. K. Possart, Statistik und Geographie des Gouvernements Esthland. Die russische Ostsee-Provinzen Kurland, Esthland und Livland. Bd. 2, lk. 17—18.
1844	206	301	297	598	336	287	623	-35	+10	-25	1606	«Revalsche Wöchentliche Nachrichten», 30. Apr. 1845.
1845	223	346	309	655	406	397	803	-60	-88	-143	-1832	Sealsamas, 11. märtsil 1846, lisa 2.
1846	192	328	304	632	507	411	918	-179	-107	-286	-810	Sealsamas, 31. märtsil 1847, lisa 2.

mis ilmutas end ootamatult... tunnistan, et kohati põlnud leida isegi rukkileiba... Seda ma Venemaal ei märganud, kui ma 1820. aastal üle 20 000 versta läbi sõitsin.»¹³

S. Vahtre arvates paranes toitumus mõnevõrra XIX saj. teisel veerandil. Samal ajal suudeti piir panna ka massilistele rüugeepideemiatele, kuid mingit erilist murrangut elutingimustes ei toimunud. Kõige selle tõttu oli suremus läinud sajandi esimesel poolel kõrge — umbes 30 promilli.¹⁴ Eesti linnades on isegi XIX saj. teisel poolel raske rääkida töörahva elutingimuste paranemisest. Võib arvata koguni vastupidist, seda, et kapitalistliku ekspluateerimise süvenedes see olukord veelgi halvenes. Analüüsides tööstuslinna Narva elanikkonda ja just selle suremust möödunud aastasaja 60.—80-ndail aastail, kirjutas B. Körberi õpilane P. Haller: «Eeslinnad näevad välja kui külad. Hügieenist pole seal jälgegi. Hooned on peaaegu eranditult puust ehitatud. Linn ohverdab sanitaarseteks eesmärkideks mikroskoopilise osa oma eelarvest.»¹⁵ Rääkides kohaliku põhirahvuse, s. o. eestlaste alamkihtide laste surma põhjustest, väidab P. Haller tabavalt, et see on tingitud mitteküllaldasest hoolitsusest ja viletsast toitumisest, vanemate vaesusest, madalast haridustasemest, peaaesjalikult aga mustusest, paljude inimeste elamisest väikestes ruumides.¹⁶ Venelaste laste suremus oli veelgi kõrgem. See on ka mõistetav, sest Narva töölised moodustasid tollal täiesti varatu kihi. Narvagi kuulus töölisasulate hulka, millede kohta juba V. I. Lenin tabavalt kirjutas: «Tekivad «rikkad» tööstusasulad, mille elanike massi moodustavad täiesti varata töölised.»¹⁷

Üldse oli Eesti linnades suremus laste hulgas kõrge. 1860. aastal näiteks suri Tallinnas 1022 inimest, neist oli kuni viie aasta vanuseid lapsi 349 ehk 34,14 protsenti. Kõigis Eesti kubermangu linnades kokku olid vastavad arvud 1165 ja 388 ehk 33,3 protsenti.¹⁸ M. Nõgese andmeil moodustas rinnalaste suremus üldisest suremusest meil 10—25 protsenti ja oli seal kõrgem, kus sündimiski oli kõrgem.¹⁹

XIX saj. esimesel poolel oli linnainimeste suuremaks nuhtluseks kahtlemata koolera ja teised epideemiad. Koolera, mis siiani oli vähe tuntud, nõudis nüüd rahva tervishoiu alal erakordsete abinõude rakendamist. Aastail 1831,²⁰ 1848 ja 1871/72 ei jätnud ta puutumata ka Tallinna, kuigi siin oli vähem ohvreid kui näiteks Riias. Siiski tuli 1831. aastal teistele haiglatele lisaks asutada kaks ajutist kooleralaatsaretti — üks Lasnamäele, teine linna.

Kõigile ettevaatusabinõudele vaatamata puhkes 24. juulil 1831 Tallinna eeslinnades kooleraepideemia, mis tekitas elanike hulgas tõsist hirmu ja koguni paanikat. Epideemia kestis kuni 5. septembrini. Selle ajavahemiku vältel haigestus Tallinna kõigis linnajagudes kokku 500 inimest, kelledest 305 suri, peale nende suri sõjaväehaiglates 263 haigestunust 160.²¹ 1837. aastal möllas Tallinnas tavalisest raskemakuuline kõhutõbi. 1831. aasta kooleraepideemia ei jätnud puutumata ka Narva linna, kus ohvreid oli siiski vähe. Koolerapuhanguid esines Narvas ka 1848. ja 1853. aastal. «1848. a. nõudis koolera juba rohkem ohvreid ja peamiselt mitte südalinnas, vaid eeslinnades, eriti Joalas ja Kudrukülas,» kir-

¹³ П. И. Кеппен, Дорожные записки 1821-го года, содержащие поездку по северо-западным губерниям Российской империи. Книга I. От С.-Петербурга через Тихвинь, Псков и Ревель в Митаву с 31 мая по 21 июля. Кäsikiri asub NSVL TA Arhiivis Leninigradis, f. 30, nim. 1, s.-ü. 135, l. 140 jj.; vt. ka R. Pullat, P. I. Koeppenist ja tema reisi-märkmeist aastast 1821. «Keel ja Kirjandus» 1969, nr. 11, lk. 675—678.

¹⁴ S. Vahtre, Rahvamuutused Viljandi maakonnas 1801—1823, lk. 258.

¹⁵ P. Haller, Biostatik der Stadt Narva nebst Vorstädten und Fabriken in den Jahren 1860—1885 mit einem Anhang über die Morbilität daselbst, lk. 10.

¹⁶ Sealsamas, lk. 89.

¹⁷ V. I. Lenin, Kapitalismi arenemine Venemaal. Teosed, 3. kd., lk. 456.

¹⁸ RAKA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 19, l. 8.

¹⁹ M. Nõges, Rahvamuutused Viljandi maakonnas 1801—1823, lk. 258.

²⁰ 1831. aastal nõudis koolera palju surmaohvreid ka Soomes. (H. Waris, Suomalaisen yhteiskunnan rakenne, lk. 8; ka L. Arbusow, Grundriß der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. Riga, 1918, lk. 305.)

²¹ F. Amelung und Baron Georges Wrangell, Geschichte der Revaler Schwarzhäupter. Reval, 1930, lk. 391.

jutab A. Petrov oma Narva ajaloos.²² 1853. aastal möllas tema andmeil koolera eriti Ivan-gorodi eeslinnas ja Stieglitzi vabrikus. XIX sajandi teisel poolel levis koolera Baltikumis veel viiel korral, nõudes kõige rohkem ohvreid 1892. aastal.²³

Viljandi linna- nagu ka maaelanikke laastasid M. Nõgese andmeil aastail 1834—1836 ja 1839—1841 rõuged, kõhutõbi ja sarlakid, aastail 1848—1849 sarlakid, leetrid, kõhutõbi ja rõuged, aastal 1853—1855 kõhutõbi, sarlakid, leetrid ja koolera ning aastail 1867—1868 sarlakid, kõhutõbi ja rõuged.²⁴

XIX aastasaja esimesel poolel registreeriti Balti kubermangudes ka mitu gripipandemiat.²⁵

Palju ohvreid nõudsid laste hulgast nakkushaigused, loomulikult ka tuberkuloos kui sotsiaalse viletsuse paratamatu kaaslane. Rõugete massiline levik Eestis algas arvatavasti juba XVI sajandi keskel. See tõbi ei jätnud kedagi puutumata. On arusaadav, et eriti raskeid kaotusi põhjustasid nakkushaigused lihtrahva hulgas, kes elasid viletsates tingimustes.

Sajandi algul hakkas Eesti linnades levima vaksineerimine rõugete vastu. 2. jaanuarist 1805. aastal kirjutas nädalalehes «Revalsche Wöchentliche Nachrichten» Tallinna arst dr. Harder: «Kuna käesoleval ajal . . . ka siin eeslinnades ja linnas endas laste seas, kes veel pole kaitsepeokimist läbi teinud, rõuged valitsevad, kutsun ma kõiki vaeseid vanemaid tooma oma lapsi igal teispäeval pärast lõunat minu korterisse tasuta vaksineerimisele.»

1847. aastal pandi Eestimaa kubermangus rõugeid 6000—9500 inimesele.²⁶ Võitlusest rõugetega meie linnades läinud sajandi algul kirjutab lähemalt H. Gustavson.²⁷ Liivimaa kubermangus vaksineeriti 1805. aastal rõugete vastu 18 722 last.²⁸

Üldse jätsid tervishoid ja sanitaarolud Eesti ala linnades möödunud ja ka käesoleva sajandi algul veel palju soovida. Haiglaid oli vähe ja nende meditsiiniline tase madal, arstiabi vaesematele kihtidele raskesti kättesaadav, rääkimata ebahügieenilistest korteritest.²⁹

Kõik see suurendas suremust ja pidurdas iivet.

Tabelis 5 esitatud andmed näitavad, et ajavahemikus 1822—1846 ületasid sünnid ainult kahel aastal surmajuhtude arvu. Näeme, et surmajuhtude arv tõusis möödunud sajandi esimesel poolel palju kiiremini kui sündide arv. See ongi üheks iibe madaluse ja languse põhjuseks. Hirmuäratavalt kõrgele tõusis suremus epideemiliste puhangute ajal.

Jälgides elanikkonna loomulikku liikumist Tallinnas XIX saj. esimesel poolel, jõuame järeldusele, et kui linnaelanike arvu dünaamika oleks sõltunud ainult iibest, oleks ta vastupidid Eestimaa kubermangule mitte tõusnud, vaid aasta-aastalt langenud.

Nagu eespool nägime, puudus aastail 1802—1823 Tartus eestlaste ja sakslaste loomulik juurdekasvu peaaegu täiesti. Veel halvem oli lugu selle poolest aastail 1834—1859. Pole põhjust arvata, et vahepealsetel aastatel oleks suremus Tartus madalam olnud. Võime seepärast väita, et Tartus nagu Tallinnaski polnud loomulik liikumine mingil määral otsustavaks teguriks rahvaarvu suurenemisel.³⁰

²² A. В. Петров, Город Нарва. Его прошлое... 1223—1900. СПб., 1909, lk. 441—442.

²³ К. Т. Васильев, В. В. Канеп, Развитие медицинского дела в Прибалтийском крае в XIX веке. Рига, 1965, lk. 49.

²⁴ M. Nõges, Rahvamuutused Viljandi maakonnas, lk. 257.

²⁵ Sealsamas, lk. 47. Üldise ülevaate epideemiate ajaloost Tsaari-Venemaal XIX saj. ja XX saj. algul leiame teosest К. Т. Васильев, А. Е. Сегал, История эпидемий в России (материалы и очерки). М., 1960, lk. 214—354.

²⁶ Военно-статистические обозрения. Т. VII, ч. 3. СПб., 1853, lk. 223.

²⁷ H. Gustavson, Meditsiinist vanas Tallinnas. Tallinn, 1969, lk. 47—49.

²⁸ RAKAL (=NSV Liidu Riiklik Ajaloo Keskarhiiv Leningradis), f. 1281, nim. 11, s.-ü. 71, l. 153—154; А. В. Дирбе, Первые публикации об оспопрививании Лифляндской и Курляндской губерниях в XIX веке. Из истории медицины. Т. VIII. Рига, 1969, lk. 202—206.

²⁹ H. Gustavson, Meditsiinist vanas Tallinnas, lk. 59 jj.; Tallinna ajalugu I, lk. 49—52; Р. Пуллат, О таллинских больницах предоктябрьского периода. Из истории медицины. Т. VII. Рига, 1967, lk. 231—237.

³⁰ A. Rosenberg, Muuttoliike Uudenmaan läänissä esi-industrialistisen kauden lopulla (1821—1880). Märgime muide, et suremus oli Euroopa linnades üldse XIX saj. esimesel poolel kõrge. Helsingis näiteks sündis aastail 1821—1880 vaid 2500 inimest rohkem kui suri.

Üldiselt ilmutas suremus XIX saj. esimesel kuuekümnel aastal siiski langustendentsi. Viljandis näiteks vähenes suremus M. Nõgese andmeil 34,4 protsendilt 1834. aastal 23,6 protsendile 1861. aastal.³¹ Suremus oli üldiselt väga kõikum, sõltudes otseselt ilmastiku ja majandusliku konjunktuuri muutustest.

Kuigi suremus Viljandis langes, oli sündimus samal ajal nii madal, et sellest ei piisanud iibe tõusuks: iive langes aastail 1834—1861 2,9-lt 1,5-le, olgugi et 1841. aastal oli ta 3,0 ja 1851. aastal 3,3.³² 1871. aastal tõusis Viljandi elanikkonna iive korraks 2,2-le, kuid langes siis järsult, muutudes negatiivseks: 1881. a. —1,0; 1891. a. —1,7; 1901. a. —2,3; 1911. a. —4,9.³³

Kõrget suremust esines ka kuurordilinnas Haapsalus. Revisjonide andmeil suri siin ajavahemikul 1834—1850 ca $\frac{1}{3}$ elanikest.³⁴ Kui elanike üldarv Haapsalus siiski tõusis, siis ainult tänu maalt ja teistest linnadest sisserännanuile. Valgas oli 1849. aastal loomulik iive 11, Tartus 51, Võrus 4, Viljandis 16, Pärnus 19 ja Kuressaares 42 inimest,³⁵ Rakveres kolm aastat hiljem 5³⁶ ja 1858. aastal Narvas 9 inimest.³⁷

Tabelist 1 nägime, et XIX sajandi teisel poolel langes suremus Tallinnas pidevalt, jäi aga siiski nii kõrgeks, et loomulik iive ei saanud elanike arvu kasvule märkimisväärset

Tabel 6

Surmajuhtumid Tartus aastail 1860—1881 *

Aastad	Lapsed		Täiskasvanud		Üldse	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
1860	444	54,27	374	45,73	818	100,0
1861	368	45,09	448	54,91	816	100,0
1862	306	41,23	436	58,77	742	100,0
1863	351	47,62	386	52,38	737	100,0
1864	378	47,07	425	52,93	803	100,0
1865	407	48,1	439	51,9	846	100,0
1866	391	49,18	404	50,82	795	100,0
1867	351	42,59	473	57,41	824	100,0
1868	450	47,22	503	52,78	953	100,0
1869	457	45,38	550	54,62	1007	100,0
1870	460	44,14	582	55,86	1042	100,0
1871	339	36,56	588	63,44	927	100,0
1872	363	45,77	430	54,23	793	100,0
1873	432	50,0	432	50,0	864	100,0
1874	326	40,95	470	59,05	796	100,0
1875	272	35,88	486	64,12	758	100,0
1876	336	41,07	482	58,93	818	100,0
1877	515	48,35	550	51,65	1065	100,0
1878	686	52,76	614	47,24	1300	100,0
1879	386	42,65	519	57,35	905	100,0
1880	684	49,2	706	50,8	1390	100,0
1881	439	41,33	623	58,67	1062	100,0

* O. Grosset, Biostatik der Stadt Dorpat und ihrer Landgemeinde in den Jahren 1860 bis 1881, lk. 59 andmete alusel.

³¹ M. Nõgese, Rahvamuutused Viljandi maakonnas, lk. 257.

³² Sealsamas, lk. 27.

³³ Sealsamas.

³⁴ V. Pihlau, Haapsalu linna ajaloost XIX sajandi I poolel, lk. 50.

³⁵ RAKAL, f. 1281, nim. 5, s.-ü. 2, l. 204.

³⁶ RAKA, f. 41, nim. 1, s.-ü. 2, l. 60.

³⁷ RAKA, f. 1646, nim. 1, s.-ü. 736, l. 12.

mõju avaldada. Tallinna eri linnajagudes oli surmajuhtumite arv erinev, sõltudes elanikkonna sotsiaalsest stratifikatsioonist. VI linnajaos (südalinn) kui kodanluse peamises asukohas oli suurem töölisagulitega võrreldes tunduvalt madalam. Südalinnast peaaegu kolm korda rohkem suri inimesi Tartu (III linnajagu) ja Pärnu (IV linnajagu) maantee rajoonis, kus paiknesid tihedalt asustatud, kõige halvemate sanitaarsete tingimustega tööliskvartalid, millede tervishoiuolusid veelgi halvendas siit läbivoolav tallinlaste nuhtlus «retška»³⁸ III ja IV linnajaost mõnevõrra madalam suurem oli I linnajaos (Balti jaama tagune ala). Edasi järgnes V (Toompea koos Tõnismäe ja Kassisabaga) ja siis II linnajagu (Narva mnt. ümbrus). Suhteliselt madalamat suremust viimases võib seletada sellega, et sellesse linnajaku kuulus ka rohelusse uppuv Kadriorg, kus elas suhteliselt palju jõukamate kihtide esindajaid.³⁹ Aastail 1871—1917 suurenes Tallinna elanikkond 130 031

Tabel 7

Surenuse osatähtsus Eestimaa kubermangu linnades ja maal aastail 1854—1889 *

Aastad	Maal		Linnas		Kokku
	Arv	%	Arv	%	
1854	7 774	77,57	2 248	22,43	10 022
1855	11 817	76,74	3 582	23,26	15 399
1856	7 158	81,72	1 601	18,28	8 759
1857	6 970	94,79	1 250	15,21	8 220
1858	7 155	86,92	1 077	13,08	8 232
1859	7 016	87,86	970	12,14	7 986
1860	6 826	85,50	1 165	14,50	7 991
1861	7 671	87,50	1 096	12,50	8 767
1862	7 065	86,66	1 088	13,34	8 153
1863	6 637	86,20	1 063	13,80	7 700
1864	6 415	86,85	971	13,15	7 386
1865	6 676	85,73	1 111	14,27	7 787
1866	7 517	88,69	959	11,31	8 476
1867	6 217	87,96	851	12,04	7 068
1868	10 021	88,69	1 278	11,31	11 299
1869	12 672	88,47	1 652	11,53	14 324
1870	8 015	90,04	887	9,96	8 902
1871	5 511	85,79	913	14,21	6 424
1872	7 638	85,10	1 338	14,90	8 976
1873	6 880	86,67	1 059	13,33	7 939
1874	5 827	85,49	989	14,51	6 816
1875	6 068	84,79	1 089	15,21	7 157
1876	6 334	82,86	1 311	17,14	7 645
1877	6 320	82,77	1 316	17,23	7 636
1878	6 628	82,78	1 379	17,22	8 007
1879	5 971	82,97	1 226	17,03	7 197
1880	6 173	81,56	1 396	18,44	7 569
1881	6 630	80,96	1 560	19,04	8 190
1882	7 134	80,57	1 721	19,43	8 855
1883	7 105	81,51	1 612	18,45	8 717
1884	6 751	79,87	1 702	20,13	8 453
1885	7 961	83,69	1 552	16,31	9 513
1886	6 919	83,13	1 405	16,87	8 324
1887	6 651	81,39	1 521	18,61	8 172
1888	7 237	78,67	1 963	21,33	9 200
1889	6 934	82,40	1 482	17,60	8 416

* Tabel on koostatud RAKA, f. 41, nim. 1, s.-ü. 24, l. 21 andmete alusel.

³⁸ R. Pullat, Tallinnast ja tallinlastest, lk. 27.

³⁹ Sealsamas.

Tabel 8

Rahvastiku loomulik muutumine Eestimaa kubermangus aastail 1854—1889*

Aastad	Maal	Linnas	Kokku	Linnade iibest langes Tallinnale
1854	2 571	-1 153	1 418	-1122
1855	-2 337	-2 503	-4 840	-1824
1856	3 063	-293	2 770	233
1857	2 987	-72	2 915	—
1858	3 077	91	3 168	39
1859	3 966	218	4 184	192
1860	4 083	139	4 222	77
1861	3 205	150	3 395	151
1862	3 487	174	3 661	163
1863	4 564	224	4 788	130
1864	5 286	267	5 553	198
1865	4 175	70	4 245	-12
1866	3 011	273	3 284	175
1867	4 305	250	4 555	176
1868	-856	-268	-1 124	—
1869	-4 306	-703	-5 009	—
1870	1 691	152	1 843	70
1871	4 890	246	5 136	159
1872	1 760	-164	1 596	—
1873	3 107	283	3 390	-87
1874	4 491	399	4 890	247
1875	3 897	358	4 255	299
1876	3 636	318	3 954	233
1877	3 770	264	4 034	181
1878	2 902	227	3 129	155
1879	3 793	428	4 221	355
1880	3 042	340	3 382	261
1881	2 874	201	3 075	—
1882	—	—	—	—
1883	2 508	310	2 818	264
1884	3 094	157	3 251	99
1885	1 686	290	1 976	268
1886	2 773	437	3 210	399
1887	3 343	341	3 684	398
1888	2 850	-241	2 609	—
1889	3 074	418	3 492	389

* Tabel on koostatud RAKA, f. 41, nim. 1, s.-ü. 24, l. 17 ja 21 andmete alusel.

inimese võrra, millest loomulik juurdekasv moodustas ainult 18 920 inimest.⁴⁰ Suremuse vähenemise tendents ilmnes ka Riias: aastail 1897—1901 oli siin suremus 22,4, 1907. aastal 19,0 ja 1909. aastal 18,1‰. Kõigis Läti linnades esines sama tendents, kusjuures suremus langes samal ajavahemikul 20,5-lt 16,1 ‰-le. Näib, et Eesti linnades oli suremus veidi kõrgem kui Läti linnades.⁴¹

Ka Tartus polnud sajandi teisel poolel loomuliku iibe osatähtsus rahvastiku suurenemisel kuigi silmapaistev. Linnakoguduste aruannete järgi oli aastail 1860—1881 loomulik juurdekasv Tartus ainult 485 hinge.⁴² Võiks oletada, et loomuliku iibe osatähtsus järgnevatel aastakümneil suurenes, sõja ajal aga jälle tagurpidi läks. Otsustavaks teguriks jäi siingi sisseränne.

Tabelist 6 näeme, kui tundlikult suremus reageeris keskkonna mitmesugustele mõju-

⁴⁰ Sealsamas.

⁴¹ Burchard v. Schrenck, Zur Frage des Geburtenrückganges und der sinkenden Sterblichkeit, lk. 31.

⁴² Tartu, lk. 140.

dele ja kuidas ta näiteks seoses epideemiatega ja viletsate vilja-aastatega 1860-ndate aastate lõpul tõusis. Suremuse tõusu 1878. aastal põhjustas Türgi sõja algusest tingitud hindade tõus. Laste suremust mõjutasid kõige tugevamalt infektsioonihäigused, eriti sarlakid ja difteeria. Kõige rohkem lapsi suri Tartus 1880. aastal, mil siin levisid rõuged ja düsenteeria (kõhutõbi). 1871. aasta koolera suurendas küll täiskasvanute, mitte aga laste suremust.

Ülevaate Eesti linnarahvastiku suremusest annab tabel 7.

Suremus oli väga kõikumine ja langes selleks liiga aeglaselt, et selleaegse sündimuse juures iivet säilitada. Seoses linnastumise suurenemisega tõusis mõistagi suremuse osatähtsus linnades, võrreldes suremusega Eestimaa kubermangus üldse (tab. 8).

Tallinna elanikkonna loomulikust liikumisest, kõrvutatuna Moskva ja Helsingi elanikkonna loomuliku liikumisega, annab ülevaate tabel 9.

Tabel 9

Tallinna, Moskva ja Helsingi elanikkonna loomulik iive aastail 1871—1911 *

Aastad	Sündimus			Suremus			Iive		
	Tallinn	Moskva	Helsingi	Tallinn	Moskva	Helsingi	Tallinn	Moskva	Helsingi
1871	31,6	32,7	31,1	26,2	39,3	26,8	5,4	-6,6	4,3
1911	25,2	34,2	17,4	21,1	25,2	14,4	4,1	9,0	3,0

* Tabel on koostatud H. Waris, Suomalaisen yhteiskunnan rakenne, lk. 220 ja 253, Tallinna Linna Statistilise Aastaraamatu 1924 ja E. O. Кабо, К вопросу о естественном движении населения в пореформенной Москве. Проблемы демографической статистики (M., 1966), lk. 331—332 andmeil.

Tabel 10

Loomuliku ja mehhaanilise liikumise osatähtsus linnarahvastiku juurdekasvus Eestimaa kubermangus aastail 1862—1881, Tallinnas aastail 1871—1917

Aastad	Linnarahvastiku tegelik juurdekasv	Iive		Sisseränne	
		Arv	%	Arv	%
1862—1881	29 196	3339	11,43	25 857	88,56
Sealjuures Tallinnas					
1871—1881	16 718	2101	12,5	14 617	87,5
1910—1914	39 587	3294	8,3	36 293	91,7
1915—1917	25 343	2145	8,5	23 198	91,5

* RAKA, f. 41, nim. 7, s.-ü. 24; R. Pullat, Tallinnast ja tallinlastest, tabel 3 põhjal.

Selgub, et 1871. aastal oli sündimus ja suremus Helsingis ja Tallinnas enam-vähem ühel tasemel. Neljakümne aasta vältel aga langesid nad Helsingis kiiremini kui Tallinnas. Iive oli Tallinnas mõlemal aastal Helsingist vaid ca üks promill kõrgem, kusjuures ta mõlemas linnas langes. Moskva elanikkonna taastootmise pilt oli sootuks teine: sündimuses esines siin mõningane tõus, suremuses aga tugev langus, mis tingis iibe tugeva tõusu. Riias oli elanikkonna iive veidi kõrgem kui Tallinnas: 1881. aastal 5,4 ja 1910. aastal 5,3.⁴³

Möödunud sajandi teisel poolel oli iibe osatähtsus Eestimaa kubermangu linnarahvastiku taastootmisel 1000 elaniku kohta järgmine:

⁴³ B. v. Schrenck, Beiträge zur Statistik der Stadt und ihrer Verwaltung. Zweiter Band. Rigas natürliche Bevölkerungsbewegung in den Jahren 1881—1911. Riga, 1913, lk. 20.

	sündimus	suremus	iive
1862—1863	49,7	42,9	6,9
1881	32,3	28,6	3,7

Oldiselt tuleb aga täheldada, et Eesti ning naabermaade Läti ja Soome⁴⁴ linnades kulges rahvastiku areng XIX saj. lõpul ja XX saj. algul analoogiliselt, ainult minimaalsete erinevustega linnarahvastiku taastootmises. Kuigi sündimus langes suremusest aeglaselt, ei avaldanud loomulik iive rahvastiku arvu suurenemisele märkimisväärt mõju ning meie linnarahvastik suurenes peamiselt migratsiooni tulemusena (tab. 10).

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Toimetusse saabunud
2. IV 1970

P. ПУЛЛАТ

ЕСТЕСТВЕННОЕ ДВИЖЕНИЕ ГОРОДСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ЭСТОНИИ В XIX И XX вв. до 1917 ГОДА

Резюме

Вопросы естественного движения населения Эстонии и городов республики остаются до сих пор недостаточно изученными.

Приблизительно в 1830-е годы появилась тенденция к снижению рождаемости среди городского населения Эстонии, так как ухудшились социально-бытовые условия и состояние здравоохранения, а также сократилось количество детей в семье. Во второй половине XIX в. в связи с развитием капиталистических отношений на сокращение рождаемости все большее влияние оказывали такие факторы, как венерические болезни, алкоголизм и количество разводов.

Показатели рождаемости в прошлом столетии были очень неравномерными и зависели от урожаев, эпидемий, метеорологических условий. Кроме того, уровень рождаемости в разных районах был не одинаков.

В городах Эстонии была высокая детская смертность. В 1860 г. в Таллине умерло 1022 человека, из них в возрасте до полугодия 349, или 34,14%, во всех городах Эстляндской губернии соответственно 1165 и 388, или 33,3%. Для человека XIX в. главными врагами были холера и другие эпидемические болезни (напр. эпидемии холеры в 1831, 1848, 1871/72 гг.). В первые 60 лет XIX столетия смертность имела тенденцию к снижению. По данным М. Ныгеса, она сократилась в г. Вильянди с 34,4% в 1834 г. до 23,6% в 1861 г. Сильно колебались и показатели рождаемости. Они также зависели от природных условий и изменений экономической конъюнктуры.

Данные табл. 1 показывают, что смертность в Таллине во второй половине XIX в. постоянно снижалась, но в то же время оставалась на таком высоком уровне, что естественный прирост населения был незначительным. В отдельных районах города уровень ее был разным, что еще раз показывает социальную стратификацию капиталистического города: представители буржуазии жили в центре, где смертность была значительно ниже, чем на рабочих окраинах.

И в Тарту естественный прирост населения во второй половине XIX в. был незначительным. По данным церковных приходов Тарту, он в 1860—1881 гг. составлял только 485 человек.

Несмотря на минимальные различия в воспроизводстве городского населения в Эстонии и в соседних Латвии и Финляндии, рост городского населения происходил аналогично. Рождаемость снижалась медленнее, чем смертность, поэтому естественный прирост не мог положительно влиять на общий прирост населения.

Во второй половине XIX в. воспроизводство городского населения Эстляндской губернии выглядело следующим образом:

⁴⁴ Soomes oli iibe osatähtsus linnarahvastiku juurdekasvus väga väike, aastail 1821—1880 vaid 5% (vt. A. Rosenberg, Muuttoliike Uudenmaan läänissä esi-industrialistisen kauden lopulla 1821—1880), lk. 186.

	рождаемость, ‰	смертность, ‰	естественный прирост, ‰
1862—1863	49,7	42,9	6,9
1881	32,3	28,6	3,7

Поскольку смертность городского населения Эстонии преобладала над рождаемостью, рост городского населения шел за счет процесса миграции.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
2/IV 1970

R. PULLAT

DIE NATÜRLICHE BEWEGUNG DER STADTBEVÖLKERUNG ESTLANDS IM 19. UND 20. JH., BIS 1917

Zusammenfassung

Bisher sind die Fragen der natürlichen Bewegung der Bevölkerung Estlands, namentlich auch der Stadtbevölkerung, nur mangelhaft erforscht worden.

Etwa seit den dreißiger Jahren des vorigen Jahrhunderts weist die estnische Stadtbevölkerung eine Tendenz zur Geburtenabnahme auf. Deren Ursache bestand in der Verschlechterung der Lebensbedingungen und des Gesundheitsschutzes, sowie in der Herabsetzung der Kinderzahl in der Familie. Mit der Entwicklung der kapitalistischen Verhältnisse fällt die Geburtenzahl in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts immer mehr durch die Einwirkung solcher Faktoren wie die Geschlechtskrankheiten, der Alkoholismus und die zunehmende Zahl der Ehescheidungen.

Im 19. Jahrhundert waren die Geburtenziffern sehr unbeständig, sie hingen von den Ernteerträgen, den Epidemien und den meteorologischen Bedingungen ab. Auch waren diese Ziffern in den verschiedenen Teilen des Landes nicht gleich.

Für die estnischen Städte war eine hohe Sterblichkeit der Kinder kennzeichnend. In 1860 gab es in Tallinn 1022 Todesfälle; davon kamen 349, d. i. 34,14%, auf Kinder im Alter unter 6 Monaten. Für alle Städte des Gouvernements Estland waren diese Zahlen 1165 und 388, d. i. 33,3%. Sind für den heutigen Menschen der Imperialismus und der hohe Stand der Urbanisation die schlimmsten Feinde, so waren es für den Menschen des vorigen Jahrhunderts die Cholera und die anderen epidemischen Krankheiten (so z. B. die Cholera in 1831, 1848 und 1871—1872). In den ersten 60 Jahren des vorigen Jahrhunderts hatte die Sterblichkeit eine allgemeine Tendenz zum Sinken. Nach M. Nöges sank die Sterblichkeit in der Stadt Viljandi von 34,4% in 1834 auf 23,6% in 1861. Stark schwankten auch die Geburtenziffern, die ebenfalls von den natürlichen Bedingungen und von der wechselnden ökonomischen Konjunktur abhingen.

Aus der Tabelle 1 ist ersichtlich, daß die Sterblichkeit in Tallinn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts beständig sank, immerhin aber auf einem so hohen Niveau verblieb, daß der natürliche Bevölkerungszuwachs unbedeutend war. In den verschiedenen Stadtteilen Tallinns war die Sterblichkeit ungleich, was die soziale Stratifikation der kapitalistischen Stadt anzeigt. Die Bourgeoisie wohnte im Stadtzentrum, wo die Sterblichkeit beträchtlich niedriger war als in den Arbeitervierteln.

Auch in Tartu war die natürliche Bevölkerungszunahme in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts unbedeutend: laut den Angaben der Kirchengemeinden in den Jahren 1860—1881 bloß 485 Personen.

Die Reproduktion der Stadtbevölkerung in Estland, Lettland und Finnland wies zwar minimale Unterschiede auf, erfolgte aber im allgemeinen analogisch. Die Geburtenziffer sank langsamer als die Sterblichkeitsziffer, s. o. daß die natürliche Zunahme einen allgemeinen Bevölkerungszuwachs nicht hervorrufen konnte.

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts sah die Reproduktion der Stadtbevölkerung im Gouvernement Estland folgendermaßen aus:

	Geburten, ‰	Sterblichkeit ‰	Natürl. Zunahme, ‰
1862—1863	49,7	42,9	6,9
1881	32,3	28,6	3,7

Da der natürliche Zuwachs der estnischen Stadtbevölkerung sehr gering war, konnten die Städte hauptsächlich nur durch Migration wachsen.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 2. April 1970